TARJIMASHUNOSLIKDA ANAFORA BILAN BOG‘LIQ MUAMMOLAR

Azimova Xurshida
Farg‘ona davlat universiteti, tayanch doktorant
+998911124816
https://doi.org/10.5281/zenodo.20178015

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarjimashunoslikda anafora hodisasi va uni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinadi. Anaforaning matn bog‘liqligi va mazmun yaxlitligini ta’minlashdagi o‘rni yoritilib, ayniqsa ingliz va o‘zbek tillari misolida tarjima jarayonidagi grammatik, semantik hamda pragmatik qiyinchiliklar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida anaforik birliklarning noto‘g‘ri tarjima qilinishi matn mazmuniga qanday ta’sir etishi ochib beriladi. Shuningdek, anaforani adekvat tarjima qilish usullari va tarjimonning lingvistik kompetensiyasi muhim omil sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: tarjimashunoslik, anafora, matn lingvistikasi, referensiya, anaforik birliklar, tarjima muammolari, pragmatika, semantika, matn bog‘liqligi, adekvat tarjima, ingliz tili, o‘zbek tili.

Kirish

Til inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy munosabatlarining asosiy ifoda vositasi hisoblanadi. Har bir til o’zining grammatik, semantik va uslubiy xususiyatlariga ega bo‘lib, bu xususiyatlar matnning mazmunini to‘liq va aniq ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, matn tarkibidagi bog’lanish vositalari nutqning izchilligi va mantiqiyligini ta’minlaydi. Shunday vositalardan biri anaforik vositalardir. Anaforik birliklar matnning oldingi qismiga murojaat qilib, ma’no takrorini kamaytiradi hamda matnni ixcham va ravon qiladi.

Tarjima amaliyotida esa anaforik vositalarning o’rni yanada muhim hisoblanadi. Chunki tarjimon nafaqat matnning mazmunini, balki uning uslubiy va grammatik xususiyatlarini ham boshqa tilga mos holda yetkazishi kerak bo’ladi. Anaforik vositalarning noto’g’ri tarjimasi matnda chalkashlik, ma’no yo’qolishi yoki uslubiy nuqsonlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Mazkur maqolada anaforik vositalarning mohiyati, ularning turlari hamda tarjima jarayonidagi ahamiyati ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, anaforik birliklarni tarjima qilishdagi muammolar va ularni bartaraf etish usullari tahlil qilinadi.

Anafora yunoncha “anaphora” so’zidan kelib chiqqan bo’lib, “orqaga murojaat qilish”, “qayta eslatish” ma’nolarini anglatadi. Tilshunoslikda anaforik vositalar matnning oldingi qismida qo’llangan birlikka murojaat qiluvchi til birliklari sifatida talqin etiladi. Ular matn qismlari o’rtasidagi bog’liqlikni ta’minlaydi va takrorlarning oldini oladi. Masalan:

“Ali kitob sotib oldi. U uni juda qiziqib o’qidi.”

Bu gapda “u” olmoshi “Ali” so’ziga, “uni” esa “kitob” so’ziga murojaat qilmoqda. Demak, bu birliklar anaforik vosita vazifasini bajarmoqda.

Anaforik vositalar quyidagi turlarga bo’linadi: olmoshlar orqali anafora – u, bu, o’sha, ular kabi birliklar; leksik anafora – sinonim yoki ma’nodosh birliklar orqali murojaat qilish; elliptik anafora – ayrim so’zlarning tushirib qoldirilishi orqali hosil bo’ladi; grammatik anafora – grammatik shakllar yordamida yuzaga keladi; kontekstual anafora – ma’no matn mazmuni orqali anglashiladi.

Anaforik vositalar matnning semantik yaxlitligini ta’minlab, o’quvchiga fikrni oson qabul qilish imkonini beradi. Shu sababli ular badiiy, ilmiy va publitsistik matnlarda keng qo’llanadi.

Tarjima – bu bir tildagi fikrni ikkinchi tilga mazmun va uslub jihatdan mos ravishda o'girish jarayonidir. Tarjimon matnning nafaqat lug'aviy ma'nosini, balki uning ichki bog'lanishini ham saqlashi kerak. Anaforik vositalar aynan shu bog'lanishni ta'minlovchi asosiy vositalardan biridir.

Tarjima jarayonida anaforik vositalarning quyidagi ahamiyatlari mavjud. Anaforik birliklar matn qismlari orasidagi semantik bog'lanishni ta'minlaydi. Agar tarjimon ularni noto'g'ri qo'llasa yoki e'tibordan chetda qoldirsa, matnning mantiqiy izchilligi buziladi. Masalan: "John bought a car. He likes it very much." Tarjimasi: "Jon mashina sotib oldi. U uni juda yaxshi ko'radi."

Bu yerda "he" va "it" olmoshlari anaforik vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Tarjimada har bir so'zni qayta-qayta takrorlash matnni sun'iy va og'ir qiladi. Anaforik vositalar esa nutqni ixcham va ravon qiladi. Masalan:

"Nodira universitetga bordi. Nodira darsga kirdi."

Buning o'rniga: "Nodira universitetga bordi. U darsga kirdi" ko'rinishidagi tarjima uslubiy jihatdan ancha tabiiy hisoblanadi.

Har bir tilning anaforik tizimi o'ziga xosdir. Ayrim tillarda olmoshlar ko'p qo'llansa, ayrimlarida ular tushirib qoldirilishi mumkin. Tarjimon tilning uslubiy talablarini hisobga olishi zarur. Masalan, ingliz tilida ega odatda ochiq ifodalanadi:

"She went to school."

O'zbek tilida esa: "Maktabga ketdi" shaklida ham ifodalanishi mumkin. Bu holat tarjimada grammatik moslashtirishni talab qiladi.

Anaforik vositalar matnni o'quvchi uchun qulay qiladi. Ular bir xil ma'lumotni ortiqcha takrorlamasdan yetkazishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ilmiy va rasmiy matnlarda anaforik birliklarning to'g'ri qo'llanishi muhimdir. Chunki noto'g'ri murojaat ma'no chalkashligiga olib kelishi mumkin.

Tarjima jarayonida anaforik vositalar bilan bog'liq bir qator qiyinchiliklar uchraydi. Bu muammolar asosan tillar o'rtasidagi grammatik va uslubiy farqlar bilan bog'liq.

Ba'zi tillarda jins kategoriyasi mavjud bo'lsa, boshqalarida mavjud emas. Masalan, ingliz tilidagi "he" va "she" olmoshlari o'zbek tilida bir xil "u" shaklida ifodalanadi. Bu esa ayrim hollarda aniqlikning yo'qolishiga sabab bo'lishi mumkin. Masalan:

"Mary told Anna that she was late."

Bu gapda "she" kimga tegishli ekanligi tarjimada noaniq bo'lib qolishi mumkin.

Anaforik birliklar ko'pincha kontekst orqali anglashiladi. Tarjimon matn mazmunini chuqur tahlil qilmasa, noto'g'ri tarjima yuzaga keladi. Masalan:

"The teacher spoke to the student before he left."

Bu gapda "he" o'qituvchimi yoki talabami – kontekstga bog'liq.

Ba'zi tillarda tushirib qoldirilgan birliklar boshqa tillarda albatta ifodalanishi kerak bo'ladi. Bu esa tarjimada qo'shimcha grammatik o'zgartirishlarni talab qiladi.

Anaforik vositalarning qo'llanishi milliy uslub bilan ham bog'liq. Ayrim tillarda qisqa va ixcham ifoda afzal bo'lsa, boshqalarida aniq takrorlardan foydalanish tabiiy hisoblanadi. Tarjima amaliyotida anaforik vositalarni to'g'ri berish uchun bir qator usullardan foydalaniladi.

Agar tarjima tilida mos anaforik birlik mavjud bo'lsa, u bevosita qo'llanadi. Masalan:

"He is my friend." → "U mening do'stim."

Ba'zan anaforik vositani grammatik jihatdan o'zgartirish talab etiladi. Masalan:

"She entered the room and sat down." "Xonaga kirib, o'tirdi."

Bu yerda ega tushirib qoldirilgan.

Agar anaforik birlik noaniqlik keltirib chiqarsa, tarjimon aniqlik kiritishi mumkin. Masalan:

"John met Tom after he returned."

“Jon Tom bilan Tom qaytgandan keyin uchrashdi.”

Ba’zan olmosh o’rniga ot yoki sinonim qo’llanadi. Masalan:

“The president spoke to journalists. The leader emphasized reforms.”

Bu yerda “the leader” birinchi gapdagi “president”ga murojaat qilmoqda.

Badiiy asarlarda anaforik vositalar uslubiy va estetik vazifa ham bajaradi. Yozuvchi qahramonlarning xarakterini ochish, voqealar izchilligini ta’minlash va obrazlilikni kuchaytirish uchun turli anaforik birliklardan foydalanadi. Tarjimon esa bu uslubiy xususiyatlarni saqlab qolishi kerak. Aks holda asarning badiiy qiymati pasayadi.

Masalan, ingliz adabiyotida olmoshlarning faol qo’llanishi dialoglarni tabiiylashtiradi. O’zbek tilida esa ba’zan otlarni qayta qo’llash uslubiy jihatdan ma’qulroq bo’lishi mumkin. Shuningdek, she’riy tarjimada anafora badiiy san’at sifatida ham uchraydi. Bir necha misra boshida bir xil birlikning takrorlanishi hissiy ta’sirni kuchaytiradi. Masalan:

“Men seni sog’indim, Men seni kutdim, Men seni sevaman.”

Bu yerda “Men seni” birikmasi anaforik takror vazifasini bajarmoqda.

Ilmiy uslubda aniqlik va mantiqiylik birinchi o’rinda turadi. Shu sababli anaforik vositalar ehtiyotkorlik bilan qo’llanadi. Noto’g’ri anafora ilmiy fikrning noto’g’ri talqin qilinishiga sabab bo’lishi mumkin. Rasmiy hujjatlarda esa ko’pincha ortiqcha noaniqlikning oldini olish uchun otlar takror qo’llanadi. Chunki olmoshlarning noto’g’ri talqini huquqiy muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Masalan, qonun matnlarida “u”, “ular” kabi birliklar o’rniga aniq nomlarning qayta ishlatilishi ko’proq uchraydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, anaforik vositalar matnning semantik yaxlitligi va uslubiy ravonligini ta’minlovchi muhim til birliklaridan biridir. Ular matn qismlari o’rtasidagi bog’lanishni mustahkamlab, fikrning izchil ifodalanishiga xizmat qiladi. Tarjima amaliyotida anaforik vositalarning o’rni ayniqsa katta. Tarjimon ushbu birliklarning grammatik, semantik va uslubiy xususiyatlarini chuqur anglagan holda ishlashi zarur. Chunki anaforik vositalarning noto’g’ri tarjimasi matn mazmunining buzilishiga, uslubiy kamchiliklarga hamda tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, turli tillardagi anaforik tizimlarning farqlanishi tarjimondan yuqori darajadagi til kompetensiyasi va kontekstni chuqur tahlil qilish ko’nikmasini talab etadi. Ayniqsa, badiiy, ilmiy va rasmiy matnlarda anaforik vositalarni to’g’ri qo’llash tarjima sifatini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Demak, anaforik vositalarni chuqur o’rganish nafaqat tilshunoslik uchun, balki tarjimashunoslik nazariyasi va amaliyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o’zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
2. G’ulomov A., Asqarova M. O’zbek tili grammatikasi. – Toshkent, 1987.
3. Komissarov V. N. Teoriya perevoda. – Moskva, 1990.
4. Barkhudarov L. S. Yazik i perevod. – Moskva, 1975.
5. Halliday M. A. K., Hasan R. Cohesion in English. – London, 1976.
6. Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden, 1964.
7. Ismatullayeva N. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent, 2015.